

A CIVIL SZERVEZETEK HIÁNYPÓTLÓ SZEREPE

– EGY KÍSÉRLETI PROGRAM TANULSÁGAI –

FELMÉRÉSEK BIZONYÍTJÁK, HOGY A FELNŐTTKORI tanulás legfontosabb hajtóereje a munkaerőpiaci esélyek növelése. A tanulás mögött többnyire felfedezhető a munkahely megőrzésére, valamely új munkahely megszerzésére való törekvés, a munkanélküli helyzetből, vagy az elől való menekülés, vagy akár a munkahely által kifejezetten ajánlott képzésben való részvétel. Nem véletlen, hogy a szervezett körülmények között folyó tanulás Magyarországon 50–55 éves kor körül befejeződik (*Györgyi 2004*), mert ekkor már alig van munkaerőpiaci hozadéka. Ekkorra már inkább csak az informális tanulás marad, amely ugyan szintén visszaszorul az életkor haladtával, de lényegesen kisebb mértékben, mint a szervezett tanulásban való részvétel. Más metszetben nézve: míg a gazdaságilag aktív népesség 16%-a tanul valamilyen formában, a nyugdíjasoknak már alig több, mint 2%-a. (*Az élethosszig tartó tanulás, 2004*).

1. táblázat: A képzésben résztvevők életkori csoportonként

Életkor / aktivitás	Képzésben részt vesz		Csak informális tanulásban vesz részt		A résztvevők arányában - %	Népesség	
	Fő	%	Fő	%		Fő	%
25-34	301 809	19,5	75 823	4,9	25,1	1 546 465	100,0
35-44	163 295	13,0	56 569	4,5	34,6	1 255 210	100,0
45-54	129 786	8,4	64 458	4,2	49,7	1 549 557	100,0
55-64	52 057	4,5	35 977	3,1	69,1	1 147 310	100,0
65-74	20 405	2,2	18 853	2,1	92,4	912 152	100,0
Gazdaságilag aktív	656 553	15,7			37,9	4 165 132	100,0
Nyugdíjas	33 207	1,6			95,8	2 026 007	100,0

Forrás: Az élethosszig tartó tanulás, KSH. 2004.

A tanulásban való részvétel közismerten nem egyenletesen oszlik meg az egyes társadalmi rétegek között. Az iskolázottabb, jobb munkaerőpiaci pozícióban lévő rétegek tanulásban való részvétele lényegesen magasabb arányú, mint a kevésbé iskolázottaké. A különbség sokszoros, ennek magyarázata összetett, függ a tanulás egyes rétegeket eltérő mértékben érintő várható hasznától, a különböző pénzügyi támogatások igénybevételeinek lehetőségétől, a tanulásra fordítható idő mennyiségétől és a tanulási kompetenciáktól (*Györgyi 2004*). Ha a társadalom fontosnak tartja, hogy a kevésbé iskolázott rétegek a jelenleginél nagyobb eséllyel legyenek jelen a munkaerőpiacon, s ennek érdekében többen, többet tanuljanak közülük

(reálisan más cél nem tűzhető ki), akkor olyan koherens érdekeltségi-támogatási rendszert kell számukra nyújtunk, amely lehetővé teszi a tanulást az arra kevésbé szívesen vállalkozók számára is. Ez nem csak az érintettek vélhető érdeke, hanem társadalmi érdek is, mert a tartós munkanélküliség megelőzése képzés nélkül aligha lehetséges.

A nagy társadalmi különbségeket az idő sem oldja meg. Igaz ugyan, hogy a legfiatalabb korosztály lényegesen magasabb iskolai végzettséggel rendelkezik, mint a néhány generációval előbbi, de még mindig számottevő azoknak a fiataloknak az aránya, akik alacsony, s – a középiskolai expanzió ismeretében valamint a munkaerőpiac elvárásai alapján nyugodtan mondhatjuk – hiányos iskolai végzettséggel fejezik be tanulmányaikat a nappali tagozatos képzésben.

A hiányos képzettség – bizonyos mértékig – természetes jelenség. Mindig vannak és lesznek olyan fiatalok, akik – a legkülönbözőbb okból – nem jutnak el a formális iskolarendszerben addig a szintig, amely az adott időszakban társadalmi minimumnak tekinthető, s ami lehetővé teszi a munkaerőpiacra való stabil bejutást. De nem mindegy, hogy mekkora ez az arány, s milyen szociális-oktatási háló fogja fel a lemaradókat.

A hazai munkanélküliségre vonatkozó statisztikák azt jelzik, hogy ma a középiskolai végzettség jelenti az igazi esélyt a munkaerőpiaci talpon maradásra, s különösen nehéz a helyzete annak, aki még szakiskolai végzettséggel sem rendelkezik. Ez utóbbi réteg is tagolt iskolázottsága függvényében. Közéjük tartozik a korosztály mintegy 4%-át kitevő, általános iskolát sem végzett réteg, egy nagyságrendileg hasonló, az általános iskolát befejező, de tovább nem tanuló csoport, illetve egy ezeknél lényegesen nagyobb, a teljes korosztály mintegy 7–8%-ára tehető fiatal, akik a középfokú iskolát (túlnyomó többségében a szakiskolát) félbehagyva fejezték be (nappali tagozatos) iskolai tanulmányaikat, s szorúlnak nagy eséllyel a munkaerőpiac peremére. Összességében tehát a fiatalok több mint egy tizede sem szakmai, sem középiskolai végzettséget nem szerez.¹ Egy részük később visszakerül a felnőttképzésbe, valamelyest korrigálva a korábban elmulasztottakat, más részük azonban munkanélküliként, reménytelenül várja sorsa jobbra fordulását.

Nemzetközi összehasonlításban a hazai végzettségi adatok kedvezőek, meghaladják az OECD országok átlagát, bár elmaradnak a legkedvezőbb helyzetben lévő országok adataitól. Az adatok természetesen nem hasonlíthatók össze pontosan, mert az egyes országok eltérő képzési stratégiát folytatnak. Van, ahol az iskolai rendszerben tartás a prioritás, s van, ahol a kimaradókat felfogó, második esély típusú rendszer erősítése. Jó néhány ország az ifjúsági képzésre koncentrálna – ezek alig néhány százalékos lemorzsolódással jellemezhetők, más országokban viszont komoly szerepet töltenek be az ezt követő a lehetőségek: Csehországban, Finnországban, Svédországban például a fiatalok jelentős része nem az átlagos időpontban jut el a középfokú végzettséghez, hanem évekkal később.²

1 A pontos adatok a hazai statisztikákból kideríthetetlenek.

2 Több más országra is jellemző lehet ez a megközelítés, de a táblázat adatai nem alkalmasak minden ilyen struktúra kimutatására.

2. táblázat: A legalább (felső)középfokú végzettséggel rendelkezők aránya néhány OECD tagországban 2003-ban

	A felső középfokú befejezésének idején (%)	A 25-34 évesek körében (%)
Ausztria	...	85
Belgium	...	78
Csehország	88	92
Dánia	86	86
Egyesült Államok	73	87
Egyesült Királyság (2002)	...	71
Finnország	84	89
Franciaország	81	80
Görögország	96	72
Hollandia*	...	76
Írország	91	78
Izland*	79	64
Japán	91	94
Kanada	...	90
Korea	...	97
Lengyelország	86	57
Luxembourg	71	68
Magyarország	87	83
Mexikó	36	25
Németország	97	85
Norvégia	92	95
Olaszország*	81	60
Portugália	...	37
Spanyolország	67	60
Svájc	90	76
Svédország	76	91
Törökország	41	33
Az OECD országok átlaga	78	75

*- a rövid idejű szakképzés nélkül

Forrás: Education at a Glance, 2005.

A hazai viszonylag kis³ lemorzsolódási arány – ami az ideálshoz (0%) képest természetesen nagyon is magas – azt jelenti, hogy az érintett fiatalok, vagyis az átlagos képzési úttól eltérő úton járók marginális réteget képeznek. Azt értjük ez alatt, hogy nem azért maradnak le az iskolai végzettségben, mert az iskolarendszer és a munkaerőpiac valamilyen másik jellegzetes utat jelöl ki számukra, hanem azért, mert képtelenek az átlagos utat követni (az adott intézményrendszerben). Ilyen helyzetben különös jelentőséget kapnak azok az alternatív képzési megoldások, amelyek figyelembe veszik az adott réteg sajátosságait, és arra reagálva igyekeznek biztosítani számukra azt a végzettséget, azokat a tanulási kompetenciákat és/vagy azokat

3 Mértéke a fenti tábla szerint a középfokú végzettséget tekintve összességében 13%.

a munkaerőpiacon nélkülözhetetlen kompetenciákat, amelyek munkaerőpiaci és ezzel együtt társadalmi beilleszkedésüket is szolgálják.

A képzetlen rétegeket felfogni hivatott intézményrendszer egy része (iskolarendszerű felnőttképzés) évtizedek óta működik, más része (tanfolyami keretek között folyó képzés) jelentős átalakuláson, szervezeti-finanszírozási megújuláson ment át az utóbbi 15–20 évben. Hiányos struktúráról így nem nagyon beszélhetünk, legalábbis abban az értelemben, hogy ne lennének meg a formálisan szükséges intézmények. Ha csökkenő számban is, de vannak még felnőttképző általános iskolák, lényegesen magasabb számban középiskolák, s a szakmák jelentős részét tanfolyami keretek között is lehet (elvileg) tanulni. Működnek is ezek az intézmények, igény is van rájuk, de a fiatalok egy részét mégis képtelenek felfogni. Ezt jelzi a fenti táblázat is, hiszen nálunk a 25–34 évesek körében alacsonyabb a középfokú iskolát végzettek aránya, mint a fiatalabb életkorban lévőké.⁴ Tehát a felnőttek képzését szolgáló kiegészítő képzési rendszer nem tölti be „felzárkóztató” funkcióját.

A részletekről sajnos nincsenek pontos adataink. A dolgozók általános iskolájában egy-egy évfolyam létszámáról tudjuk, hogy fele akkora, mint az iskolarendszertől általános iskolai végzettség nélkül kilépők száma, és igaz, hogy közel százezren tanulnak évente a középiskolák felnőttképző tagozatain, de nincs információnk arról, hogy közülük hányan rendelkeznek „hiányos iskolai végzettséggel”, s hányan egészítik ki érettségivel vagy új szakmával szakiskolai végzettségüket.⁵ A tanfolyami keretek között tanulókról gyűjtött adatok alapján sem lehet következtetni arra, hogy az említett alulképzett fiatalok mekkora része próbálkozik ezen az úton valamilyen szakmai végzettség megszerzésével. Csak különböző kutatások, interjúk alapján következtethetünk arra, hogy ezek a képzések sem a lemaradók felzárkózási esélyeit szolgálják. Az Ifjúság 2000 felmérés adatai azt jelzik, hogy 25–29 éves korban a fiatalok 17%-a, az öt évvel fiatalabbaknak pedig 14%-a hiányos iskolai végzettségű. Ezek az adatok megfelelnek a fenti nemzetközi adatsor hazai adatainak.

3. táblázat: Legmagasabb befejezett iskolai végzettség korcsoportonként

Legmagasabb befejezett iskolai végzettség	20–24 évesek	25–29 évesek
Nyolc osztályt sem végzett	1,5	1,6
Nyolc általános ill. 10. osztály	12,1	15,2
Szaktanulmányok, szakiskola	29,8	36,0
Középiskola	50,5	32,6
Felsőfok	6,1	14,5
Összesen	100,0	100,0
N	2 869	2 853

Forrás: az Ifjúság 2000 felmérés adatbázisa.

4 A fiatalabb életkorban megfigyelt magasabb arányt a középiskolai expanzió indokolja, ugyanakkor ez az expanzió a vizsgált időszak alatt nem volt olyan jelentős, hogy a fenti állításunkat cáfolná. (Az expanzió első sorban a középfokon belüli átrendeződéssel járt.)

5 Az ez alapján készült tanulmány (Györgyi 2005) megállapítja, hogy a szaktanulmányok végzettségű fiatalok körében is inkább csak a jobb családi háttérű tanulóknak van esélyük az érettségi megszerzésére, ez alapján fel-

A munkaerőpiaci elhelyezkedésre vonatkozó, valamint az iskolai végzettség hiányát jelző adatok arra utalnak, hogy a második esély típusú intézményrendszer nálunk inkább csak formálisan van jelen, keveseknek, s nem elsősorban a hiányos iskolai végzettségűeknek szól.

Az Educatio e számában található másik tanulmány⁶ is utal azokra a tantervi problémákra, amelyek jelzik az intézményrendszer nehézkes megújulását, de a probléma ennél általánosabb: sem a tanítási módszerek, sem a tanítás külső feltételei nem igazodnak az iskolából korábban kimaradt fiatalok jelentős részének igényeihez. Az intézményi körülmények – s ez egyaránt igaz az iskolarendszerű képzésre és a tanfolyami képzés legalábbis jelentős részére – ugyanis kimondva-kimondatlanul azzal a feltételezéssel élnek, hogy potenciális tanulók alapvetően olyan szociális, anyagi helyzetben vannak, olyan tanulási kompetenciákkal rendelkeznek és olyan mentális állapotban találhatók, mint a fiatalok többsége. Nincs információ arról, hogy az ezekben az intézményekben, tanfolyamokra beiratkozottak mekkora része esetében jelent ez problémát, de ha igaz az a szakemberek körében rendszeresen elhangzó feltételezés, hogy a fiatal korosztályok legalább 10%-a komoly tanulási problémával küzd (aminek hátterében sokszor sok más családi, társadalmi, mentális probléma áll),⁷ akkor azt mondhatjuk, hogy a hiányos iskolai végzettségűek *túlnyomó többsége* számára a nappali intézményekre nagyon hasonlító, s a szűk oktatáson túl alig valamit nyújtó felnőttképző intézményrendszer nem jelent tényleges esélyt a felzárkózásra.

A különböző kísérleti programok tapasztalatai arra engednek következtetni, hogy a kimaradókat felfogó intézményrendszer belső megújulása kevés az érintett réteg felzárkóztatásához. Az ezzel kapcsolatos próbálkozások csak akkor vezetnek sikerre, ha a tanulók komplex, a tanulást érintő minden nehézséget felölelő segítséget kapnak. Ennek hiányában sokan meg sem próbálkoznak a tanulással, vagy ha igen, csak keveseknek sikerül előbbre jutniuk.

Egy közelmúltban lezárult kísérleti program (KID) tanulságai azt jelzik, hogy teljesen újfajta megközelítésre lenne szükség. Nem kívánjuk ezt a programot részletesen bemutatni – erre remélhetőleg más fórumon lesz lehetőségünk –, csak az eredményei és nehézségei alapján utalni arra, hogy hagyományos módon, vagyis a jelenlegi intézményrendszert felelőssé téve a megoldásért, nem lehet igazán előre lépni, újfajta megközelítésre, újfajta felelősségi rendszerre van szükség.

A programról röviden

Az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány (OFA) 2002-től kezdődően három éven keresztül pályázati rendszerben 8 olyan civil szervezetet támogatott, amelyek arra vállalkoztak, hogy hiányos iskolai végzettségű (16–25 éves) fiatalokat visszavezet-

tételezhető, hogy a még ennél is alacsonyabb végzettségű, s bizonyíthatóan rosszabb családi háttérrel rendelkezők milyen kis eséllyel jutnak be ugyanide.

6 Lásd Mayer József tanulmányát.

7 Lásd erről Liskó (2003) tanulmányát.

nek a képzési rendszerbe vagy közvetlenül bevisznek a munkaerőpiacra. A közvetlen célkitűzés mögött részletes módszertani elképzelés áll: *komplex* eszköztárral, a különböző részterületeken dolgozó szervezetek összefogásán, *integrált* együttműködésén alapuló, s az egyéni és a rétegszükségleteknek megfelelően *differenciáltan* megvalósult fejlesztési programok indítását támogatta a szponzorszervezet. A hármas megközelítés kezdőbetűiből alakult ki a program neve – KID –, ami nyilván nem véletlenül egyezik meg az angol kölyök szóval.

A program nem előzmény nélküli: a kilencvenes évek második felétől kezdve az ún. tranzitfoglalkoztatási (rövid nevén: tranzit) programok is részben hasonló elven működtek, azzal a különbséggel, hogy fő céljuk egyértelműen a munkaerőpiacra történő be- illetve visszavezetés volt, kevésbé irányult a működő intézményrendszer igénybevételére, sokkal inkább a célkitűzés megvalósításához szükséges fejlesztés (képzés, mentális segítségnyújtás, elhelyezkedéshez-munkavállaláshoz szükséges kompetenciák biztosítása) megfelelő szakemberek segítségével történő megvalósítására.

A KID programban résztvevő civil szervezetek egymástól eltérő, a helyi viszonyokhoz és az általuk megcélzott hátrányos helyzetű rétegek helyzetéhez, valamint a saját intézményi környezet nyújtotta lehetőségekhez igazodó programokat valósítottak meg, amelyek közös elemeket is tartalmaztak. A kezdeti, s az egyik legjelentősebb közös elem a támogatásra szoruló fiatalok felkutatása, és a programba történő bekapcsolódásra motiválása volt. Ezt követte az iskolarendszerekből való kimaradás okainak, illetve az egyéb, munkaerőpiaci és vagy iskolai beilleszkedést gátló tényezők definiálása, majd a fejlesztő szakasz keretében, a tanulási, szociális, munkaerőpiaci kompetenciák biztosítása, a mentális problémák kezelése, s – ha szükséges és lehetséges is volt – az anyagi háttér stabilizálása. A (sikeres) fejlesztő tevékenység az iskolai vagy tanfolyamokon történő tanulmányok megkezdésével vagy munkába állással zárult. A megfelelő munka- és képzési lehetőségek felkutatása, a fiatalok elhelyezése – legalább részben – szintén a civil szervezetek feladata volt. Minderre legfeljebb egy év állt rendelkezésre, amit egy féléves utókövetési szakasz követett, amelyben a fiatalok még igénybe vehették a szervezetek egyes szolgáltatásait, bár többnyire ez már nem képezte a program részét. A felvázolt fő struktúrától egyes szervezetek kisebb nagyobb mértékben eltérhettek, s maguk választhatták, s választották meg ténylegesen is a megvalósítás módszereit, s magyrészt a partnereiket is.

Az eredményekről nagy vonalakban annyit mondhatunk, hogy a programgazdák teljesítették előzetesen vállalt feladataikat. Ezt a folyamatos monitoring vizsgálat igazolja, a hosszabb távú eredményeket pedig az utólagos kérdőíves hatásvizsgálat és a partnerszervezetek képviselőivel készített interjúkban elhangzottak. A kétféle kimenet súlya nem volt rögzítve előre, de a tapasztalatok azt mutatják, hogy az előzetes elképzelések szerint is hangsúlyosabb oktatási kimenet a program során tovább erősödött.

Amit a civil szervezetek tettek

A program központi eleme a fejlesztés volt. Ennek keretében a civil szervezetek jó-részt olyan feladatokat láttak el, vagy szerveztek meg, amelyek a jelenlegi oktatási, szociális és egészségügyi ellátásban is fellelhetők. Adódik a kérdés, hogy miért volt szükség ennek ellenére ezekre a szervezetekre, mi volt az a többlet, amit hozzáad-tak, s ami azt eredményezte, hogy olyan fiatalokat sikerült pályára állítani, akikről a képzési rendszer lemondott, illetve, akik addig a munkaerőpiacon nem tudták megvetni a lábukat. Úgy is feltehetjük a kérdést, hogy a jelenlegi intézményrend-szer miért nem képes ilyen eredményeket felmutatni, holott sok, a KID-program-ban vállalt feladat kezelésében illetékes.

A válasz alapvetően kettős, bár az összefüggés nyilvánvaló. Az ilyen programok szükségességét részben egy-egy olyan speciális terület jelentette, amely valóban hi-ányzik a társadalom szolgáltatásai közül, részben pedig az a koordináció, ami az egyes tevékenységeknek új értelmet, a fiataloknak pedig új lehetőséget ad.

A civil szervezetek tevékenysége négy, részben egymásra épülő tevékenységet je-lentett, amit a bevonás–motiválás–állapotfelmérés–felkészítés kulcsszavakkal ír-hatunk le.

Az egyik legnehezebb feladatot a *célközönség megtalálása* jelentette. Tulajdonképpen abszurd a helyzet, de e tanulmány bevezetője is érzékelteti: hiába beszélünk sokat a lemorzsolódásról és annak csökkentéséről, nagyságrendjéről is csak hozzávetőleges és meglehetősen árnyalatlan képünk van. Nem csak azt nem tudjuk, hányan kerül-nek ki évente az oktatási rendszerből hiányos iskolai végzettséggel, azt sem tudjuk pontosan, kik ők, és mi lesz a sorsuk. Egyénileg pedig szinte teljes mértékben elér-hetetlenek. Ha regisztrálják magukat munkanélküliként, bekerülnek abba a rend-szerbe, és jogosultak lesznek az ezzel kapcsolatos támogatásokra. Ha bármilyen mó-don bejutnak később a közoktatásba vagy a szakképzésbe, kapnak egy újabb esélyt sorsuk megváltoztatására. De ha nem, eltűnnek szem elől, és a lehetőség is eltűnik esetleges megsegítésükre. Ha dolgoznak, látszólag rendbe jön az életük, de nyilván-valóan ők kerülnek utcára legnagyobb eséllyel. Ma (még), amikor a tankötelezettség 16 éves korban befejeződik, ebben az időpontban megszűnik mindenféle kötelező intézményi nyilvántartás, és mindenféle megbízható regisztráció.

A KID program éppen itt töltött be nagy úrt. Felkutatta ezeket a fiatalokat, s mel-lesleg a felkutatás módszertanát is kidolgozta.⁸ Ezzel bebizonyosodott, hogy a fia-talok megtalálhatóak, s az is, hogy sem hivatalos nyilvántartásra nincs ehhez feltét-lenül szükség, sem pedig különleges képességekre, kapcsolatokra. Mindenki által elsajátítható technikákra, s ennek oktatására viszont szükség van, illetve lenne. A tevékenységhez igénybe vehetők a családsegítő szolgálatok munkatársai, kisebb te-lepüléseken az önkormányzatok, a szomszédok, a nagyobb városokban pedig könny-en megtalálhatóak azok a terek (pl. üzletközpontok, szórakozóhelyek), amelyek

⁸ Kidolgozás alatt nem egy teljes és koherens módszertant, hanem egy-egy program saját módszertanát ért-jük, amely azonban – lévén a programok egy információs háló részei voltak – egymás tapasztalatait is fi-gyelembe vették, s amely viszonylag könnyen egységes rendszerbe helyezhető.

fokozott mértékben vonzzák ezeket a fiatalokat. Teljes körű elérésre természetesen nincs mód, vagyis – s ez nem hallgatható el – a háló lyukai tovább szűkítendőek. Nem hallgathatók el a sikeres munka feltételei sem: ismerni kell a terepet, olyan munkatársakra van szükség, akik biztonságosan közlekednek az érintett helyszíneken, akiket a megcélzott fiatalok, és azok környezete (barátok, család) legalább annyira bizalmukba fogad, hogy a kapcsolatteremtés lehetővé válik.

A *kapcsolatteremtés* a bevonás része. Ehhez az erre alkalmas személyen túl széles eszköztárra van szükség. Más módon lehet megközelíteni egy bezárkózó, pszichés problémákkal küzdő, s más módon egy vagány, esetleg agresszív fiataalt, s ugyancsak más módszerekre van szükség a plázákban csatangoló fiatalok, s például egy hagyományos cigányközösséghez tartozó fiatal esetében. Mindehhez a megszokott tanári kompetenciák nem elegendőek, s mivel ilyen jellegű oktatás nincs, egyelőre csak a spontán módon megszerzett kompetenciákra és – megfelelő lehetőségek esetén – valamilyen „továbbképzésre” hagyatkozhatnak az ezzel foglalkozók. Az, hogy ilyen továbbképzések – a KID programon belül – voltak, és sokak szerint hasznosak voltak, azt bizonyítja, hogy a szakemberek oktatásához szükséges kompetenciák egy része már rendelkezésre áll, máshonnan átemelhető.

A hiányos iskolai végzettséggel rendelkező fiatalok különböző okok miatt hagyták ott korábban az oktatást. A tapasztalatok szerint valamilyen motivációhiány mindig meghúzódik a háttérben, még ha nem is ez a kudarcra végződő iskolai pályafutás közvetlen oka. Előrelépés azonban csak úgy lehetséges, ha sikerül feléleszteni a saját helyzet megváltoztatására irányuló motivációt. Nincs más lehetőség, mert kényszerítő eszközök nincsenek, s nem is lennének nagyon hatásosak a felnőttkor határán lévő vagy már azon is túli fiatalok esetében. A *motiváció felélesztése*, az önbizalom erősítése a következő lépcsőfok. Pedagógiai és pszichológiai módszereket egyaránt lehet alkalmazni ehhez, s ez a KID programon belül meg is történt. Értelemszerűen a pedagógiai módszerek domináltak, mert azokra csoportos körülmények között volt lehetőség, s többnyire elegendőnek is bizonyultak. Bár nyolc szervezet nem sok, mégis nagyon sokrétű, kifinomult módszerekkel igyekeztek célt elérni. Alapvető mondanivalójuk: megmutatni, megismertetni a „világot”, vagyis kimozdítani a fiatalokat zárt gondolkodási sémáikból. A szokásosnak tekinthető beszélgetések, a klubokhoz köthető tevékenységek (filmvetítés, ping-pong, diszkó) mellett megjelentek az ún. élménypedagógia eszközei is. A táboroknak, kirándulásoknak, kalandtúrának fontos szocializációs és állapotfelmérő funkciója is volt, amellett, hogy az önértékelési problémákat is igyekeztek kezelni.

A bevonás és a motivációkeltés során a fiatalok mindegyikéről részletes *állapotfelmérés* készült, ami a később a programhoz szerződéssel is kapcsolódott, tehát a tanulásra, vagy munkavállalásra való felkészítésre hajlandó fiatalok *fejlesztési tervének* alapjául szolgált.

A részvétel önkéntessége nem jelentett teljes szabadságot, egyfajta kötelezettségvállalással párosult, amit valamilyen szerződés vagy megállapodás rögzített. A megállapodás részben a szervező intézmények számára jelentett némi stabilitást,

részben pedig pedagógiai célokat szolgált azzal, hogy tisztázta a két fél jogait és kötelezettségeit. Ez egyfajta partneri viszonyt eredményezett, ami – megítélésünk szerint – hozzájárult ahhoz, hogy a programba bevont fiatalok ne kiszolgáltatott gyerekként (mint ahogy az korábban, iskolai pályafutásuk során történt), hanem saját döntéseikért felelősséget vállaló felnőttként definiálják magukat.

Ezt követte a felkészítő szakasz, vagyis a fejlesztési terv alapján történő *kompetenciafejlesztés*, kiegészítve a személyiség megerősítését szolgáló egyéb elemekkel. A fejlesztő szakasz elsődleges célja a munkaerőpiacra, vagy a tanulásra való felkészítés volt, amely azonban nem merült ki a tanulási kompetenciák biztosításában, vagy a munkaerőpiacon történő elhelyezkedést segítő praktikák megismertetésében. Legalább ilyen fontos cél volt a szociális kompetenciák biztosítása, vagyis annak lehetővé tétele, hogy a résztvevők meg is tudják vetni lábukat azon a helyen, abban a körben, ahova a program kilépését követően kerülnek. Be tudjanak illeszkedni az ottani közösségbe, meg tudjanak felelni azoknak a szabályoknak, amelyek az adott környezetben érvényesek. Eközben persze fontos, hogy önálló életvitelre legyenek képesek, legyen hol lakniuk, tudjanak ügyeket intézni, megfelelően tudjanak reagálni a váratlan helyzetekre. Akárcsak korábban, itt is különböző szakemberek együttes munkájára volt szükség, részint a komplex kezelés érdekében, részint pedig a párhuzamosságok elkerülése miatt.

A programok központi szereplője a *mentor*, vagy *tanácsadó* volt, aki bizonyos értelemben a szülőt pótolta, hiszen olyan tanácsadói funkciót vállalt, amely alapvetően szülői feladat, s amelyet a résztvevők – a legkülönbözőbb okok miatt – családjukban nem kaphattak meg. Ezt a szereplőt a jelenleg általános intézményi működés nem biztosítja, holott ez a rendszer egyik kulcselemének bizonyult. A mentorhoz, a tanácsadóhoz érzelmileg is *kötődtek* a résztvevők, ők voltak azok a személyek, akik leginkább hatni tudtak rájuk. Egyben – programtól függő módon – közvetlenül is részt vettek a fejlesztő tevékenység egyes elemeiben (tanulási, szociális kompetenciák biztosítása, koordináló szerep, társadalmi-családi környezettel kapcsolatos ügyek intézése, stb.). Kétségtelen, hogy e tevékenységek nyomai megtalálhatók az iskolarendszerben is (gondoljuk például az osztályfőnöki szerepre), de ott ez csak kiegészítő, s erősen személyfüggő tevékenység, míg itt alapvető, központi feladat volt, amelyre a többi épült.

Eközben – sokszor a háttérben – zajlott a végeredményt lehetővé tévő elhelyezés, vagyis a megfelelő iskola, vagy munkahely megtalálása. Ebben a legnagyobb problémát az jelentette, hogy erről a civil szervezetek már nem a megrendelő pozíciójából tárgyalhattak, ki voltak szolgáltatva a lehetőségeknek, különösen a munkaerőpiacon. A tanulási lehetőségek megkeresése valamivel könnyebb volt, de itt is egyeztetni kellett az egyéni elképzeléseket, a tényleges lehetőségekkel, s időnként le kellett bontani az iskolák és a résztvevők kölcsönös bizalmatlansága által emelt falat. Hiszen az iskolák sem akartak minden áron felvenni problémás, máshonnan kimaradt fiatalokat, de a fiatalok többsége sem pozitív benyomásokkal hagyta ott korábban az iskolarendszert.

Már a mentor szerepénél utaltunk egyfajta szülőpótló szerepre, ami részben *koordináló tevékenységet* is jelent. Ez a koordináló tevékenység valójában nem egyszerűen – mentori/tanácsadói – szerep volt (bár értelemszerűen főként rá épült), hanem magához a szervezethez kötődött, s ezzel olyan segítséget nyújtott, ami alapvetően távol áll a jelenlegi intézményrendszertől. Igyekezett komplex módon átlátni a fiatalok problémáit befolyásoló okokat, s megkeresni ezekre a releváns megoldást.

Az intézményi környezet

A KID-program, mint kísérleti program azzal a szándékkal indult útjára, hogy – amennyiben sikeres lesz – a helyi szereplők közreműködésével folytatható tovább. A program támogatója a három évet elegendőnek gondolta a konkrét tapasztalatok megszerzésére, a módszerek véglegesítésére és a kapcsolatok kialakítása révén a helyi szintű támogatók meggyőzésére a program folytatásának értelméről és szükségességéről. Ez a szakmapolitikai koncepció nem állt önmagában: a támogató többféle eszközzel igyekezett elősegíteni megvalósulását, így például formális együttműködési kötelezettség előírásával, s ennek anyagi támogatásával.

A koncepció arra a feltételezésre épült, hogy a helyi szereplők – ha megismerik a programot – támogatásra érdemesnek ítélik, hiszen komoly helyi problémák megoldásában segít. Ezek a várakozások azonban alapvetően nem váltak valóra, s ennek tanulmányai messze túlmutatnak magán a programon.

A programszervezetek becsületesen teljesítették kapcsolatépítő vállalásaikat, partnerségeket hoztak létre, rendszeresen összehívták a partnerek képviselőit. Néhány szórványos esettől eltekintve kifejezetten jó munkakapcsolatot alakítottak ki velük, vagyis a partnerek, ahol csak tudták, segítették az elsődleges célok megvalósulását. Az egyes programok vezetői ennek ellenére úgy látják, hogy a program központi támogatás nélkül aligha lenne folytatható.

Az alábbiakban ennek okait vesszük szemügyre, a főbb partnerintézmények tevékenységének, érdekeltiségének felvázolásával. Tapasztalataink természetesen nem reprezentatívak valamennyi településre nézve, – minden bizonnyal rengeteg olyan eset felsorolható, amely állításaink cáfolatául szolgálhat, de az összefüggések elemzése alapján levonhatók olyan következtetések, amelyek jelzik, hogy milyen közegben kénytelenek dolgozni azok a civil szervezetek, amelyek egyértelműen fontos társadalmi célok érdekében tevékenykednek, s mi várható ezektől a szervezetektől hosszabb távon.

A program folytatását kizáró fő okként, de legalábbis hivatkozási alapul, a pénz, illetve annak hiánya jelent meg. Nyilvánvaló, hogy egy ilyen program még akkor is drága, ha jelentős mértékben támaszkodik a meglévő intézményrendszerre, s az azon keresztül megszerezhető állami támogatásra. Az oktatás, vagy akár a felkészítés egy része iskolai fejkvótából finanszírozható, igénybe vehetők a munkaerőpiaci támogatások, vagy ha szükséges, az egészségügyi szolgáltatásoknak is van külső finanszírozója. A fent leírt, a civil szervezetek által ellátott tevékenységek azonban

olyan plusz feladatokat jelentenek a különböző intézmények jelenlegi tevékenységéhez képest, amelyeknek a költségeit valakinek állni kell.

Tudjuk, hogy a pénz soha nem elég, mégsem mindegy, hogy kinek a pénzéről van szó. Nem másról, mint akinek érdeke, hogy egy ilyen program támogatottjai, mint amilyen a KID volt, felzárkózzanak az oktatásban, megtalálják helyüket a munkaerőpiacon, s mindennek következtében beilleszkedjenek a helyi társadalomba. Ez – lévén társadalmi érdek – deklaráltan mindenkinek az érdeke, de a gyakorlatban senkié. Az önkormányzatok valamilyen szinten felelősek polgáraikért, de ez a felelősség sokkal inkább politikai, mint jogi. A jogszabályok 16 éves korig tartó tankötelezettséget írnak elő, előírják a családsegítő szolgáltatás fenntartását, lehetővé téve annak szolgálatait minden rászoruló számára, részben önkéntes döntés alapján fenntartják az iskolákat, szociális segélyeket osztanak, szerepük van az egészségügyben. Működésük azonban kifejezetten intézményközpontú, ahelyett, hogy személy-, vagy problémaközpontú lenne.

Ennek következtében minden, a fenti szolgáltatásokon túlmenő feladatra már csak esetlegesen vállalnak kötelezettséget. Az általunk felkeresett nagyobb települések önkormányzatai általában rendelkeztek valamilyen koncepcióval a hátrányos helyzetű rétegekkel kapcsolatos probléma kezelésére, de ez a stratégia inkább csak minimális programnak tekinthető, mintsem felzárkóztatási stratégiának. Valamivel kifinomultabb módszereket alkalmaznak, mint a kisebb települések, s a program megvalósításában helyet szánnak a civil szervezeteknek is, de a hét különböző városban működő nyolc programgazda szervezet közül mindössze egy jelzett olyan városi szintű programot, amelyre a civil szervezetek KID-programjukkal építeni tudtak, amely így szerves befogadó közegbe került. A többi városban az önkormányzat támogatásának megszerzése nem volt rendszerbe illeszthető.

Az önkormányzati támogatások megszerzését a KID-hez hasonló programok esetében megnehezíti, hogy nem csak felelőse nincs a konkrét feladatnak (hiányos iskolai végzettséggel rendelkezők képzési-munkaerőpiaci támogatása), hanem a hatáskörök sem tisztázottak. Ugyanúgy, ahogyan országos viszonylatban is megfigyelhető a munkaügyi és az oktatási tárca egymásra mutogatása az ilyen átmeneti kérdésekben, – s ami miatt például a tranzitfoglalkoztatási program önszerveződése és lobbitevékenysége ellenére sem talált támogatóra 10 éves működése során –, helyi szinten is megfigyelhető a felelősségáthárítás, csak itt a szociális és az oktatási terület között.

Mindez természetesen nem jelenti azt – s a KID program esetében sem jelentette –, hogy az önkormányzatok teljes mértékben elzárkóznának az ilyen jellegű feladatoktól, (bár volt olyan település, ahol megjelent a feladatot elhárító nézőpont) azt azonban igen, hogy hosszabb távon nem vállalnak kötelezettséget. Ettől viszont az ilyen programok kiszámíthatatlanná válnak, hiszen eseti döntéseken múlik, hogy mi történik a jövőben. A konkrét tapasztalat egyébként azt mutatta, hogy az önkormányzatok tisztviselői sokkal problémaérzékenyebbek voltak, mint maga a szervezet. Mégoly egyértelmű és nyilvánvaló sikeres megoldás is csak akkor működik, ha

valakinek a személyes támogatása áll mögöttes, de e személyes támogatásból egyetlen esetben sem lett helyi szintű jogszabály.

A kisebb önkormányzatok – a KID programok némelyike túlnyúlt a programgazda-település székhelyén, kiterjesztve hatósugarát a város környéki kisebb településekre is – csak a problémákkal szembesülnek, válaszaik ezekre alig vannak. Pénzügyi lehetőségeik korlátozottak, kötelező feladataikat is különböző színvonalon oldják meg. Önmagukban nem alkalmasak arra, hogy befogadjanak komolyabb civil kezdeményezést.

A képzést, illetve a munkaerőpiacot érintő civil kezdeményezések másik természetes partnere a *munkaügyi szféra*, s azon belül is a munkaügyi központok és kirendeltségeik. Ezeket az önkormányzatokkal ellentétben nem a politikai felelősség, hanem az adminisztratív köteletség készteti a képzési-munkaerőpiaci programokban való részvételre. A civil kezdeményezések számára is nélkülözhetetlen volt a közreműködésük, mert működési területük hasonló, mert sokrétű tevékenységet folytatnak, s így nagyon sokféle területen tudnak támogatást nyújtani, s mert viszonylag tökeerősek. Egyben információs centrumként is szolgáltak, hiszen vállalkozókkal, képző cégekkel, valamint a potenciális ügyfelekkel (munkanélküliekkel) egyaránt kapcsolatban állnak. Az együttműködést azonban adminisztratív akadályok korlátozzák, mert a munkaügyi központok csak jogszabályokban meghatározott tevékenységhez nyújthatnak támogatást, ami a szokásos kereteket – célszerűségi okokból – szívesen felrúgó civil szervezetek elképzeléseivel nem feltétlenül egyezik.

Az együttműködést segítheti, hogy a KID-programhoz hasonló típusú feladatokat magára vállaló civil szervezetek és a munkaügyi központok tevékenysége egymást kiegészíti. Az előbbieket karitatív tevékenységet végeznek egy viszonylag szűk, elesett réteg számára, gyakran egyéni kezelésmóddal, az utóbbiak pedig egy viszonylag széles társadalmi réteg problémáit igyekeznek nem kifejezetten kifinomult módszerekkel kezelni.

Bár a sajtóban sok kritikus hang megfogalmazódik a munkaügyi központokkal és az ott uralkodó állapotokkal kapcsolatban, (s maga a kutató is azt tapasztalja, hogy a központok kilencvenes évek eleji felállítása óta az eleinte még lelkes, a klienseit empatikus módon kezelő szervezet a korábnál lényegesen bürokratikusabbá vált), e szervezetekben mind a mai napig sok olyan vezető található, aki képes felül-emelkedni a szervezetre háruló napi problémákon, s a dolgok mélyére ásva igyekszik érdemi módon segíteni a leginkább rászorulókon. Mivel a mai napig megőriztek valamit korábbi nyitottságukból, feladataikat nem csak önerőből, vagy a hatóságokkal, illetve az állami-önkormányzati intézményekkel karöltve próbálják megoldani, hanem nyitottak az új kezdeményezések felé. Így kerültek kapcsolatba különböző civil szervezetekkel, felismerve, hogy azok sok esetben képesek túllépni rajtuk, mert speciális problémákra szakosodtak, speciális szakemberekkel rendelkeznek, és viszonylag szabadon, bürokratikus kötelezettségek nélkül működhetnek, pályázhatnak.

A munkaügyi központok esetében is igaz, hogy a problémák megoldására vonatkozó intézményi érdekeltség sokkal kisebb, mint egyes vezetőik személyes ambi-

ciója, elkötelezettsége. Bejáratott tevékenységeiket végzik, meghatározott keretek között, de nincs igazi érdekeltségük a problémák megoldásában. Éppen ezért a jogszabályokban előírt adminisztratív és pénzügyi kötelezettségeken túlmenően nem igazán lehet számítani rájuk. Minden, ami ezen túlmutat, már személyes együttműködést igényel, személyes kapcsolatot feltételez.

A munkaerőpiaci célú programok természetes partnerei lehetnek a *vállalkozások*. A gazdasági szférával a KID-programot megvalósító civil szervezetek ugyanúgy nehezen találták meg a kapcsolatot, mint ahogy általában az oktatási szféra is. Ebben megítélésünk szerint egyaránt szerepet játszik a vállalkozások nem egyértelmű érdekeltsége (hiszen nem igazán szorúlnak arra, hogy a fiatalok legkevesbé képzett, sok egyéb problémával is küzdő fiataljai közül toborozzanak munkaerőt), ebből következő passzivitása, valamint a civil szervezetek inkább az oktatáshoz kötődő munkatársainak tapasztalatlansága. Ők korábbi tevékenységük során nem kifejezetten a gazdasági szférában mozogtak, vagy legalábbis nem abban a szegmensben, amely egy ilyen programba bevonható. Ilyen kapcsolatok hiányában nehezen láttak, látnak rá a munkaerőpiacra, vagyis nem könnyű azok elvárásaihoz igazodni, felmérni, hogy milyen speciális kompetenciákat igényel a szféra. A vállalati kapcsolatok ezért is maradtak sokszor formálisak, s ezért is fordultak a programok inkább az oktatás felé. Mindez azt jelenti, hogy a gazdasági szféra és a „civil társadalom” kapcsolathánya rávetül még egy olyan programra is, amelyben a szereplők nyitottak, s amelynek egyik kulcseleme kellene, hogy legyen ez a kapcsolat.

Az iskolákkal való kapcsolat sokkal sikeresebbnek tekinthető, pedig azok érdekeltsége ugyanúgy nem egyértelmű, mint a vállalkozásoké. Ha ezekre mint egy program potenciális ügyfélkörének hordozóira (vagyis kibocsátókra) tekintünk, akkor felvethető a fejkvóta-elvvel kapcsolatos kérdés, ha pedig mint célintézményekre, akkor a „problémától”, a nehéz eseteiktől való menekülés jelenthet gátat az együttműködésben. Abban, hogy a KID-programok átlendültek ezeken a pontokon, nem csak a már korábban kialakult kapcsolatrendszer játszott szerepet, hanem az is, hogy a – többnyire nagyvárosi – környezet biztos választékot jelentett a program számára, amelynek vezetői megtehették, hogy egyes oktatási intézményeket pusztán kibocsátó intézményekként vegyenek számba, ne pedig oktatóként. Ebben a tekintetben a megfelelő választék hiánya egyértelműen kockázati tényező, mert a kisebb településeken nem biztos, hogy fellelhetők a megfelelő oktatási partnerek, különösen ha nem csupán oktatókban, hanem egész intézményekben gondolkozunk.

A helyi kapcsolatrendszerben még egy kulcsintézményt kell megneveznünk: a családsegítő szolgálatokat, amelyek tevékenysége hasonlítható talán leginkább a KID-szervezetek működéséhez. Ezek feladata a családokat érintő akut szociális problémák rövid távú kezelése. Ez a hálózat a fiatalok beilleszkedését érintő programok természetes partnere lehet. Olyan információkkal rendelkeznek, mint senki más, ugyanakkor a helyi politikában általában gyenge, fenntartóiknak kiszolgáltatott szervezetekről van szó, amelyek tevékenységében a hatósági és a karitatív elemek keverednek, s amelyek – a tevékenységi körök tisztázása hiányában – akár

vetélytársakat is láthatnak a hiányos iskolai végzettségű fiatalok megsegítését célzó programokban.

Mint látható, ez az intézményi környezet nem igazán alkalmas arra, hogy felvállaljon olyan civil kezdeményezéseket, mint amit a KID-szervezetek megvalósítottak. Ez a megállapítás általánosítható: helyi szinten nincsenek olyan szervezetek, amelyek felelősséget viselnek az egyéni sorsokért, azért, hogy – természetesen nem hatósági eszközökkel – segítséget nyújtsanak a rászorulóknak, vagy legalábbis felajánlják ezt a segítséget. Ennek eredménye az, hogy az ilyen segítségre kifejezetten rászoruló fiatalok eltűnnek az oktatásból, s csak a véletlenül múlik, hogy sikerül-e bejutniuk a munkaerőpiacra, s ott megvetni a lábukat.

A másik komoly problémának azt látjuk, hogy a gazdasági szféra és az oktatási-szociális terület között, legyen szó akár az állami háttérű intézményekről, akár civil kezdeményezésekről, nem működik hatékony együttműködés.

Hogyan tovább?

Mindezek alapján felvetődik, hogy mi lehet a megoldás, hol a kiút ebből a helyzetből, ha sem az állam, sem a helyi intézményrendszer nem képes működtetni olyan intézményhálózatot, amely hálóként felfogva az arra rászorulókat olyan szolgáltatásokat nyújt számukra, amely révén képesek legalább valamit ledolgozni hátrányaikból. A civil szervezetek pedig önmagukban tehetetlenek, mert nincsenek olyan rendszeres források, amelyek stabilan lehetővé tennék működésüket. Kié legyen tehát a feladat?

Az egyik lehetőségnek a jelenlegi intézményrendszer igénybevétele látszik. Vagyis kinevezhetők felelősök, hozzárendelhetők az intézményekhez (iskolákhoz, családsegítőkhöz, munkaügyi szervezetekhez) újabb feladatok. Ezzel formálisan talán megoldódnának a gondok, de kérdés, hogy ez az intézményrendszer alkalmas-e erre a feladatra?

A másik lehetőség egy szigorú pályázati rendszer fenntartása. Ez járható útnak látszik, de csak akkor, ha a rendszer rugalmas, nem készletre gépies megoldásokra a pályázókat, képes fenntartani a programok megvalósításához szükséges lelkesedést, s nem egyedüli szempont a programok költsége, hanem képes minőségi szempontokat is érvényre juttatni.

A harmadik lehetőségnek azt látjuk – s leginkább ezzel tudunk azonosulni –, hogy az állam a fő felelősséget helyi (pl. önkormányzati) szintre helyezve bizonyos forrásokat ad a feladathoz, amelyeket a helyi felelős a maga eszközeivel – például pályázati rendszerben kiadva a feladatokat civil szervezeteknek – megvalósít. Ez a megoldás lehetővé tenné a helyi energiák mozgósítását, az eddig felhalmozott tapasztalatok igénybevétele, ugyanakkor pénzügyi stabilitást is vinne a rendszerbe.

A költségeket természetesen így is, úgy is viselni kell. De még mindig olcsóbb ez a megoldás, mint az egész életen át tartó szociális segélyezés.

GYÖRGYI ZOLTÁN

IRODALOM

- Az élethosszig tartó tanulás* (2004) Központi Statisztikai Hivatal.
- Az Ifjúság 2000 felmérés adatbázisa*. Országos Közoktatási Intézet.
- Education at a glance (2005) OECD.
- GYÖRGYI ZOLTÁN (2004) *Tanulás felnőttkorban*. Kutatás közben, No. 241. Budapest, Oktatáskutató Intézet.
- GYÖRGYI ZOLTÁN (2005) *A fiatal szakmunkások helyzete*. Kézirat. Országos Közoktatási Intézet.
- LISKÓ ILONA (2003) *Kudarok a középfokú iskolákban*. Kutatás közben, No. 250. Budapest, Oktatáskutató Intézet.
- MAYER JÓZSEF (2006) A munkaerőpiac elvárásai és az iskolarendszerű felnőttoktatás. *Educatio* No. 2.

